

Stari grad u Hrvatskoj Kostajnici

**Drago Miletić,
Marija Valjato Fabris**

Konzervatorsko-restauratorski radovi do završne prezentacije

Hrvatski restauratorski zavod
Služba za nepokretnu baštinu
Zagreb, Ilica 44
dmiletic@h-r-z.hr
mfabris@h-r-z.hr

Pregledni rad
Predan 14. 12. 2011.
UDK 72.033:7.025.3/4
(497.5 Hrvatska Kostajnica)

SAŽETAK: Nakon više od stotinu godina otkako je pokrenuta inicijativa i otkako su izvedeni prvi radovi na obnovi Staroga grada u Hrvatskoj Kostajnici, dovršena je konstruktivna i građevinska sanacija te prezentacija svih njegovih struktura. Prezentiran je istraživanjima valoriziran najvrjedniji sloj. Od sadržaja je predviđena stalna izložba u prostorima dviju kula te je predviđena mogućnost povremenih ljetnih scenskih događanja u dvorištu.

KLJUČNE RIJEČI: *Hrvatska Kostajnica, Stari grad, kaštel, kula, građevinska sanacija, prezentacija*

RADOVI NA KONSTRUKTIVNOJ i građevinskoj sanaciji te prezentaciji svih struktura i prostora Staroga grada u Hrvatskoj Kostajnici završeni su početkom rujna 2011. godine pa su prema dugotrajnosti zaštitnih radova paradigma za dug popis spomenika kulture u Hrvatskoj. Na to rječito ukazuje broj četiri, pod kojim se Kostajnica vodi u Zbirci dosjea HRZ-a. To znači da je nakon osnutka Restauratorskog zavoda Hrvatske 1966. godine, četvrti spis nekog spomenika kulture koji je urudžbiran u Zavodu bio spis kojim se zahtijeva suradnja Zavoda u zaštiti Staroga grada u Hrvatskoj Kostajnici. Nakon četrdeset pet godina tih je spisa sada i više od tri tisuće. Ne samo to, nego je Ivi Maroeviću put u Hrvatsku Kostajnicu bio 1969. prvi službeni put u Zavodu, to je isto bio 1970. Ferdinandu Mederu, 1972. Dragi Miletiću, zatim 1979. Mariji Valjato Fabris. Stoga je zanimljivo podsjetiti na sve što se tijekom tih četrdeset pet godina događalo na Starome gradu, ali i na sve ono što je tome prethodilo.

Kostajnički Stari grad jedinstven je po smještaju. To je u Hrvatskoj jedini sačuvani, kako se popularno kaže

Stari grad,¹ a izvorno plemićki grad koji se postupno transformirao u kaštel, utvrdu, podignutu na unskoj adi. Osim na vrletnim položajima, takvi su kašteli podizani i na močvarnom tlu, ali nakon provedenih melioracija teško ćemo danas doživjeti nekada otežane pristupe plemićkim gradovima okruženim močvarama u Đurđevcu, Ribniku ili Korođu. Smještaj neposredno na obali rijeke, kostajničkom Starom gradu daje iznimnu slikovitost koju možda možemo usporediti sa slikovitošću Ozlja, no Ozalj ne izrasta iz rijeke, nego se visoko na stijeni ustobočio iznad nje, ili možemo kostajničku slikovitost usporediti s Trakošćanom, kojem ipak samo obližnji mutni sivi ribnjak, a ne bistra, plava i hirovita Una, pruža odsjaj na vodenoj površini (sl. 1). Una je pridonijela sigurnosti grada podignutom na njezinoj prostranoj adi, ali ga je svojom hirovitošću mnogo puta opasno ugrozila, pri čemu je njegovim zidovima nanosila i vrlo teška oštećenja. Koliko su riječne struje moćne i koliko mogu biti pogubne za čovjekova djela kojima im se pokušavao suprotstaviti, ukazuje sudbina cistercijske crkve i samostana koji

1. Pogled na Stari grad prije izgradnje novoga mosta 1968. godine
View of the Old Town before the construction of the new bridge in 1968

2. Detalj letka s prikazom bitke kod Siska (1593.)
Detail of a leaflet depicting The Battle of Sisak (1593)

su podignuti sredinom 13. stoljeća na nekoj savskoj adi. Danas im se ne može utvrditi ni približan položaj, pa na ta zdanja jedino još podsjeća naziv nekadašnjeg sela Opatovina, danas uklopljenog u gradsko naselje Prečko u Zagrebu.² Od tada je Sava nebrojeno puta promijenila korito, pri čemu je riječna struja odnosila sve ono što je čovjek ondje mukom sagrađio, a nešto malo, što možda i nije odnijela, savske su vode zatrpale aluvijalnim pijeskom i šljunkom s dalekih alpskih padina.

Toponim Kostajnica prvi se put spominje u kupoprodajnom ugovoru iz 1240. godine, u kojem se navodi da granica nekog posjeda „dolazi do puta koji iz Kostajnice vodi u Dubicu“.³ Ponovno se godine 1258. spominje *zemlja Kostajnica* koja je predmet spora kostajničkog kneza Herenka i jobagiona kraljevskoga grada Dubice. Iako nema materijalnih dokaza, moramo zaključiti da su već u drugoj polovici 13. st. knezovi Kostajnički imali svoje sijelo na unskoj adi, a da se na nasuprotnoj lijevoj obali Une već razvilo naselje sa župnom crkvom Sv. Mihovila, koja se spominje u popisu crkava arhiđakona Ivana 1334. godine.⁴ Tijekom 13. i 14. stoljeća najistaknutiji članovi obitelji knezova Kostajničkih su Dionizije i njegovi sinovi Ivan i Petar Kostajnički. Loza knezova Kostajničkih gasi se s Ivanovim sinom Nikolom. Ono što je postojalo tada na mjestu staroga grada nedvojbeno je imalo strukturu plemićkog grada.

Nakon Nikoline smrti (oko 1412.) prvi se put spominje *castellum* Kostajnica koji je u posjedu plemića Lipovečkih a potom susedgradskog gospodara Ladislava Tota, u čije ime kostajničkim gradom upravljaju kaštelani. Zbog njihova nasilničkog ponašanja prema podanicima gospodara susjednih posjeda (Blinje i Zrina), pokrenut je niz sudskih sporova. To više nije sijelo mjesnih gospodara, pa su već tada unesene promjene u staroj strukturi.

Ladislavovom smrću (1437.) i udajom njegove žene za kneza Martina Frankopana, *castrum* Kostajnica dolazi u posjed te moćne hrvatske obitelji. Nakon pada Bosne 1463. Martin Frankopan prodaje Kostajnicu 1471. Ivanu Benvenjedu, a on dalje 1494. Ladislavu Egervarskom. Ubrzo potom Kostajnica dolazi u posjed vranskog priorata.

Nakon teškog poraza na Mohaču 1526. hrvatski se velikaši ubrzano povlače s graničnih južnih područja prema sjevernim sigurnijim krajevima, pa tako i vranski prior Ivan Tahi zalaže 1528. Kostajnicu knezu Nikoli Zrinskom. Moćni knezovi Zrinski, čija se gospodarska snaga, a time i politički utjecaj, temeljio prije svega na rudnom bogatstvu i razvijenoj preradi ruda, kostajničkom utvrdom nastoje ojačati granicu na istočnom boku svojih, prema Turcima izbočenih posjeda. Koliko značenje kostajničkoj utvrdi daju knezovi Zrinski potvrđuje njihova procjena kojom je drže *za glavu i vrata čitave kraljevine Hrvatske i svoga vladanja*.

Iz razdoblja u kojem je Kostajnica u posjedu knezova Zrinskih, zanimljivo je podsjetiti na jedan nemio događaj koji je u ondašnjoj javnosti izazvao zgražanje i osudu te bacio ozbiljnu mrlju na tu uglednu i moćnu hrvatsku plemićku obitelj. Upravo ta naoko mala epizoda iz hrvatske prošlosti koju bismo mogli nazvati viješću iz crne kronike prve polovice 16. stoljeća, ukazuje na dramatičnost niza desetljeća ispunjenih teškim svakodnevnim bojama s Turcima.

Zbog poraza i kukavičkog ponašanja u boju s Turcima kod Gorjana 9. listopada 1537., kralj Ferdinand proglasio je vojskovođu Ivana Katziana izdajicom i osudio ga na smrt. Usprkos teškoj kraljevoj optužbi, Zrinski nakon bijega pružaju Katzianu još jednu priliku da se kao vojnik potvrdi u bojama s Turcima. Zrinski mu najprije pružaju samo utočište, a zatim mu i povjeravaju na čuvanje i Kostajnicu. Nakon što su doznali da Katzian dogovara s Turcima predaju njihove utvrde, tijekom za njega pripremljenog ručka na prijevazu ga u kostajničkoj utvrdi 27. listopada 1539. ubijaju vojnici Nikole Zrinskog. Još se kratko vrijeme Nikola Zrinski mogao skrbiti za posadu kostajničke utvrde, no nakon što su Turci uništili njegove rudnike u Gvozdanskom i time oslabili podlogu njegove gospodarske moći, obranu Kostajnice prisiljeni su 1552. godine prepustiti kraljevoj vojnoj posadi, koja će sljedeće godine biti sastavljena od 38 njemačkih pješaka.⁵

Ubojstvom Katziana spriječena je jedna izdaja, no ne i druga, koja je uslijedila sedamnaest godina poslije

3. Prikaz Kostajnice Georga Hoefnagela (1617.)
A depiction of Kostajnica by Hoefnagel George (1617)

nesretnog događaja u kostajničkoj ulaznoj kuli, kada je nakon opsade Malkoč-bega kostajnička utvrda 16. srpnja 1556. godine pala u turske ruke. Utvrdom, koju su branila šezdeset tri njemačka vojnika, tada je zapovijedao Pan-kracije Lusthaller. Prema nekim izvješćima, Lusthaller je za dvije tisuće dukata grad predao bez borbe, zbog čega ga je, prema Valvasoru, ubio Toma Lukšić, kaštelan Gvozdanskog. Uskoro su pale i preostale utvrde, a crta obrane Hrvatske postupno je premještena s rijeke Une na rijeku Kupu.

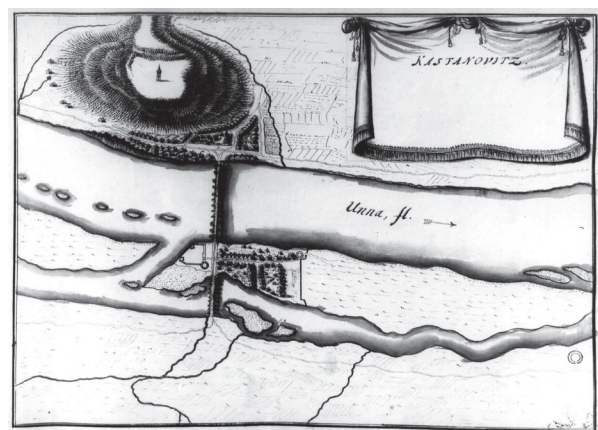
Iz razdoblja u kojem Turci vladaju Kostajnicom (1556.–1688.) malo je podataka koji bi upućivali na promjene koje su se dogodile na Starom gradu u sto trideset dvije godine turskog vladanja utvrdom. Iz tog vremena potječe prikaz Kostajnice na letku bitke kod Siska (1593.), zatim bakrorez Georga Hoefnagela (1617.) te crteži Ivana Petačića (1657.).⁶ Na spomenutom je letku (sl. 2) vrlo pojednostavnjen naj-stariji i vrlo korektan aksonometrijski prikaz Staroga grada s istoka. To ne možemo reći za likovno vrlo lijep bakropis Georga Hoefnagela (sl. 3) koji je raden ne prema vide-nom, nego prema nekom nama nepoznatom literarnom predlošku, pa ne začuđuje da je posve nevjerodostojan u prikazu topografske situacije, ali i svake druge pojedinosti. Franjevac Petačić crta Stari grad, ne 1657. godine kako je označeno na crtežu, nego vjerojatno tijekom prve polovice 18. stoljeća (sl. 4). Moramo zaključiti da je ta Petačićeva krivotvorina nastala nakon oslobođenja i povratka franje-vaca u Kostajnicu, vjerojatno s namjerom da time ostvari za franjevence neku imovinsku korist.

Oslobođenjem Kostajnice 1688. godine ubrzo poči-nje sanacija i modernizacija utvrde. Prema najranijem poslijeturskom opisu Kostajnice, izvješću koje su 1697. godine sastavili carski povjerenici Karl Maksimilijan Thurn i Ludovik Sinzendorf, Kostajnica leži na unskom otoku. Otok je utvrđen palisadama, unutar kojih je uređena palanka. Na njegovom gornjem kraju nalazi se utvrda koja ima tri jake kule. U gradu se nalazi samo jedan drveni stan za vojsku. Na donjem kraju tog otoka nalazi se jedna čvrsto zidana kula. Posebno se ističe podatak da se unutar grada

4. Prikaz Kostajnice franjevca Petačića (poč. 18. st.)
A depiction of Kostajnica by the Franciscan Petačić (early 18th century)

nalazi samo jedan drveni stan za vojsku. Najraniji točno datirani, crtački iznimno kvalitetan i vjerodostojan prikaz, ne samo Starog grada nego cijele Kostajnice, djelo je F. L. Marsiglia, nastalo 1699. godine i posve se podudara s prethodnim literarnim opisom (sl. 5). Na uskom prostoru utisnutom između korita rijeke Une i brda Djeda provlači se uska ulica koju ispred velikog drvenog mosta s dvanaest rešetkastih stupova prekida ljevkašti glavni trg s novom franjevačkom crkvom Sv. Antuna Padovanskog. Most povezuje trg na kojem će postupno biti uz franjevačku crkvu sagrađena zgrada magistrata i kuća Sonnenschein, najljepša kostajnička barokna katnica. Na adi se s istočne strane utvrde prostire palanka, uređeno naselje utvrđeno obrambenim zidom i na krajnjoj istočnoj strani okruglom Hajdinovom kulom. Unutar utvrde samo su tri volumena: prema Uni je stara sjeverna četverokutna ulazna kula, nova baterijska kula na jugoistočnom uglu i na zapadnoj strani, na mjestu postojeće peterokutne kule, starija četverokutna kula. S unutarne strane još nije pojačan stari obrambeni zid, dakle, potkraj 17. stoljeća još nije počela transformacija starog obrambenog zida u snažniji bedem. U prilogu Marsiglie izvješćuje: *Kaštel, kako pokazuje crtež, malen je, a utvrdu na otoku brani samo voda koja je optječe...* Nema nikakve dvojbe, njegova ocjena sigurnosti kostajničke utvrde znatno je vjerodostojnija nego carskih povjerenika

5. F.L. Marsiglie, Kostajnica (1699.)
F.L. Marsiglie, Kostajnica (1699)

6. Pogled na Stari grad (Gjuro Szabo, 1916.)
View of Old Town (Gjuro Szabo, 1916)

koji ocjenom da su u gradu „tri jake kule“, sugeriraju sigurnost i snagu utvrde.

Stalno povećavanje moći navalnih topničkih oruđa s druge strane prati jačanje obrambenih struktura pa se postupno nekadašnji jaki kameni obrambeni zidovi pretvaraju u znatno snažnije zidano-zemljane bedeme. U idućem se razdoblju utvrda na unskoj adi, ispred koje se razvila palanka, postupno pretvara u vojarnu, a stratešku je ulogu trebala preuzeti utvrda projektirana na Djedu, o čemu nam svjedoči niz crteža iz 18. i početka 19. stoljeća.

Ukidanjem Vojne krajine 1871. i ubrzo nakon toga aneksijom Bosne i Hercegovine 1878. godine, Stari grad posve gubi vojno-strateško značenje. Prestaje biti granična utvrda i vojarna, pa je uskoro napušten, a njegove prostore zaposjela je gradska sirotinja. Uvjeti za život u dotrajalim nadogradnjama nisu mogli zadovoljiti ni najskromnije zahtjeve, pa stoga Gradsko poglavarstvo Kostajnice pokreće 1907. prve radove na sanaciji grada, o čemu su tada izvijestile dnevne novine: *Sabranom svotom popravljeno je lani mnogo, naime podignut je opet zid nad Unom i jedan dio zida sa zapadne strane, koji se bio porušio. A da to nije učinjeno, bilo bi se za cijelo još više toga porušilo, kad nabuja rieka. To je osigurano, da se dalje ne će temeljni zidovi rušiti.*⁷ Dakle, tada je popravljeno ili čak prezidano cijelo vanjsko lice sjevernog bedema i jedan dio ispod peterokutne kule, koji je vjerojatno prizidan do postojećeg istaka. Da bi se pospješili i ubrzali radovi, osnovan je 1908. godine odbor za obnovu grada u koji je kao izaslanik Kraljevske zemaljske vlade uključen povjesničar Emil Laszowski. Odbor se sastao 25. rujna 1908. kada donosi temeljne smjernice za obnovu Starog grada. Nakon najnužnijih sanacijskih radova izvedenih prethodne godine, postavilo se temeljno pitanje—što dalje učiniti sa Starim gradom? Zaključeno je da se mora maksimalno sačuvati stariji dio grada, dakle obje kule, baterijska kula i bedemi, dok se mlađi dijelovi mogu ukloniti, sanirati ili iznova solidno sagraditi... Sve to mora tako izvedeno biti, da se svaka nova gradnja raspoznati može.

Za baterijsku kulu predlažu da se iznutra očisti, da se poprave zidovi i da ih na kraju treba odozgo natkriti armiranim betonom, čime bi se dobio prostor za mali paviljon, kojem bi se pristupalo stubama iz dvorišta. Predviđa se rekonstrukcija kruništa zidova i veći zahvat na katu peterokutne kule. Njezine raspucane zidove ima se u prvom

7. Unutrašnjost Starog grada, pogled sa zapada prema četverokutnoj kuli (Gjuro Szabo, 1916.)
Inside the Old Town, the view from the west to the quadrangular tower (Gjuro Szabo, 1916)

redu gvoždjem sapeti te otvoriti izvorna vrata sa zapadne strane, a postojeća sjeverna zazidati. U tako saniranoj kuli misli općina urediti mali muzej, u koji bi se smjestile kostajničke starine. Na četverokutnoj kuli predviđeni su samo manji radovi, nakon kojih bi se jasno razabiralo ono liepo tesano kamenje na uglovima, dok bi se prostorija drugog kata gdje vele, da je bila džamija – također bi se adaptirala za kakovu odaju.

Nadogradnje na sjevernom bedemu između kula namjeravaju ukloniti, ali one s istočne strane imali bi se pridržati, jer nas barem donekle sjećaju na stropove minulih vjekova. Želja im je novosagrađene prostore razdijeliti u tri liepa, udobna i prostrana stana. Prigradnje južnom bedemu koje su ruševne i građene poput kazamata, predvidjelo se ukloniti, čime bi se dobilo prostranije dvorište. Osim uzimanja jasnih stajališta o načinu potrebnih intervencija i završne prezentacije Staroga grada, razmišljalo se tada i o mogućnostima njegova budućeg korištenja. Predlagalo se više sadržaja, sve s ciljem da bi se mogao unapred i sam uzdržavati, jer bi stanovi podavali liepu godišnju rentu. Moram primietiti, da gradu spada naokolo i oko 7 rali zemljišta, koji se već i danas dobro u zakup daje. Držeći se spomenutih principa, mogla bi se i druga kakova svrha namieniti gradu. To je, dašto, stvar općine same, no glavno je da se unapred isplati uloženi novac.

Uz spomenute mogućnosti budućeg korištenja Staroga grada razmatrale su se tada još neke, npr. prijedlog za vojarnu (dakako uz održanje principa restauracije), ako bi bilo nade, da bi Kostajnica mogla dobiti posadu. Tu bi bilo jako zgodno mjesto za pionire, jer je teren podesan za pionirske vježbe... Drugi opet misle, da bi se u gradu mogla urediti bolnica, ili škola. Držimo, da prvo ne bi bilo zgodno, a za drugo bilo bi prije izgleda, jer su, kako vele, sestre milosrdnice bile jednoč pripravne, da u gradu drže dječije zabavište.⁸

Usprkos osnovanom Odboru, te 1908. godine, a ni sljedećih godina nisu se više izvodili nikakvi radovi. Stoga se gradonačelnik Kostajnice obratio 1914. za pomoć predsjedniku Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavo-

niji. U dopisu upućenom 16. srpnja 1916., gradonačelnik upozorava Tadiju Smičiklasa na činjenicu da se stari grad u Kostajnici sve većima približuje propasti, jer ga gradska općina u sadanjim dimenzijama pogotovo u ovim teškim prilikama obnoviti i uzdržati ne može, umoljava se slavni naslov, da bi izvolio izaslati svoga povjerenika, koji bi savjetovao ovdašnji odbor, što bi se najnužnije imalo od propasti sačuvati.

Smičiklas upućuje u Kostajnicu Gjuru Szabu, koji snima nekoliko odličnih fotografija Starog grada (sl. 6, 7) te nedvojbeno pod dojmom onoga što je vidio, ubrzo objavljuje prvi prikaz Kostajnice u našoj literaturi koji počinje žalopojkom: *Žalibože ima u nas na pretek ljudi, koji ovdje sav svoj vijek proživu, a opet poznaju bolje blještavu tudjinu od svog skromnog doma.*⁹ U izvještaju koji podnosi Povjerenstvu, Szabo opisuje stanje Staroga grada i daje smjernice za radove: *Preporučam najtoplije, da se što je na kamenoj podlozi staroga grada sagrađeno između kula A i B poruši, pod na podlozi izravna, a obe kule tako oprave, da uzmognu odoljevati nevremenu, što sada ne mogu.* Godine su Prvog svjetskog rata pa ne začuđuje da se i nadalje ništa ne poduzima da bi se makar preventivno sanirali najugroženiji dijelovi Staroga grada. Proći će još sedam godina a da se ništa neće raditi na gradu.

Godine 1923. Građevinska direkcija u Zagrebu upućuje upit Povjerenstvu o sudbini Starog grada, na koji Szabo odgovara: *... Za taj se grad nije nikada učinilo ništa, pa je već god. 1916. bio posvema ruševan. Sa površno, neortografski napisanima molbenicama, u kojima se baš ništa ne veli, ne opravljaju se gradovi. Treba prije svega znati što se hoće...*

U četiri točke sažeto predlaže najnužnije radove za koje je Zemaljsko povjerenstvo spremno odvojiti 2500 Din., za najnužnije opravke, ako bi grad sam doprineo dvostruku sumu. Nekoliko mjeseci poslije Szabo odgovara na dopis Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, Odjeljenju za Prosvjetu i vjeru u Zagrebu, iz čega doznajemo za zahtjeve koje je postavilo Gradsko poglavarstvo Kostajnice, a čiji se spis nije očuvao. Poglavarstvo traži u svom dopisu, da se odredi stručnjak, koji bi načinio plan za obnovu grada, kakav

je bio u vrijeme, dok je grad bio u rukama Zrinskih. Budući nemamo nikakve, ni najmanje slike grada iz toga vremena, budući da su ostaci grada posve neznatni i već veoma često pregrađivani, jasno je, da uopće nema i ne može biti takova stručnjaka, koji bi mogao ispuniti dobrosmišljenu namjeru poglavarstva. Pa kada bi se takav plan načinio, to bi mogla biti samo fantazija ili kazališna kulisa bez vrijednosti, a čini se, da poglavarstvo ni ne zna koliki bi milijuni bili potrebni za takovu novogradnju! Szabo ponovno predlaže da se saniraju samo kamene strukture kula i bedema i da se uklone sve kanatne konstrukcije, a posebnu pažnju treba posvetiti pokrovu na obje kule.

Napokon se u drugoj polovici trećeg desetljeća prošlog stoljeća pristupilo radovima. Stari grad je 1933. godine obišao i o problemu njegova očuvanja doznao ban dr. Ivo Perović, nakon čega je obećao pomoć banske uprave. Potkraj listopada sljedeće godine Stari grad je pregledala komisija koja je podnijela izvještaj banskoj upravi, na temelju kojega su odobrena sredstva.¹⁰ Za nekoliko godina uklonjene su s bedema sve preostale kanatne nadogradnje i dogradnje, vrlo nekvalitetno sanirane su sve kamene strukture, na kulama je postavljena nova krovna konstrukcija i šindreni pokrov, a na katu četverokutne kule uređena je gostionica s terasom i šetnicom na sjeveroistočnom uglu bedema, dok je podno grada uređeno gradsko kupalište. Na bedemu je uređena šetnica, a s njezine unutarnje strane opekama je sazidano krunište (sl. 8).

Tijekom Drugog svjetskog rata Stari grad pretrpio je manja ratna oštećenja,¹¹ pri čemu su se uglavnom i svi prethodno kako-tako sanirani i uređeni prostori i obrambene strukture počeli ubrzano raspadati ili urušavati. Znatno se urušilo unutarnje lice sjevernog bedema između kula, a na nizu mjesta nastala su velika urušenja istočnog i južnog bedema. O stanju grada svjedoči nam nekoliko fotografija koje je tada snimila Greta Jurišić, arhitektica Konzervatorskog zavoda u Zagrebu (sl. 9). Uslijedilo je razdoblje u kojem se povremeno pokušavalo ponešto učiniti, ali se i dalje nije uspio riješiti problem izvođenjem

8. Stari grad, pogled s baterijske kule na šetnicu istočnog bedema (oko 1937.)
The Old Town, the view from the tower battery on the eastern rampart promenade (around 1937)

9. Stari grad, unutrašnjost, pogled prema peterokutnoj kuli (Greta Jurišić, 1949.)
Inside the Old Town, view of the pentagonal tower (Greta Jurišić, 1949)

10. Kostajnica, pogled s Djeda na stari drveni most
Kostajnica view from the Djed forest to the old wooden bridge

sustavnih radova kojima bi se zajamčila kvalitetna sanacija i primjerena prezentacija Staroga grada.

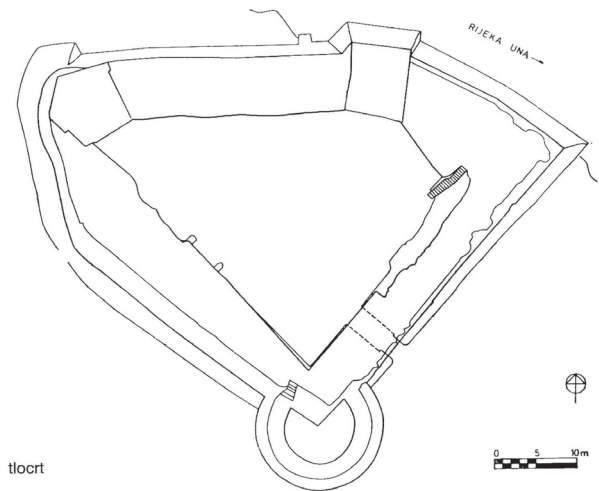
Rješenjem od 12. lipnja 1957. Stari grad je upisan u registar spomenika kulture. Iste se godine zbog nemogućnosti nabave šindre privremeno zaštićuje ljepenkom oštećeno krovšte četverokutne kule i zazidava izvana probijen ulaz u baterijsku kulu, koja je prethodno obližnjoj gostionici služila za pečenje janjaca. Godine 1960. sanira se južni dio istočnog bedema s dvorišne strane, pa taj dio bedema dobiva tada na gornjoj hodnoj plohi hidroizolaciju i kameno popločenje. Opet se radovi prekidaju, a oživljava zanimanje za korištenje pojedinih prostora Staroga grada. Najprije općina moli da se dopusti korištenje četverokutne kule za svlačionicu NK Sloga iz Kostajnice, za što dobiva suglasnost Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, pa klub izvodi za svoje potrebe neke manje radove na adaptaciji prostora na katu kule. Nakon toga i izviđački odred "Davorin Trstenjak" iz Kostajnice zahtijeva da se njima odobri korištenje peterokutne kule, s čime je Konzervatorski zavod opet suglasan, ali zahtijeva da se prethodno riješi pitanje uprave Staroga grada, budući da sjevernu kulu već koristi NK Sloga.

Radovi Hrvatskog restauratorskog zavoda (1966.–2011.)

Radove Zavoda možemo podijeliti u dva u mnogočemu različita razdoblja.¹² U prvome koje je trajalo od 1966. do 1991., kada su radovi prekinuti zbog agresije na Republiku Hrvatsku i okupacije Hrvatske Kostajnice, intenzitet radova bio je ovisan o vrlo skromnim godišnjim sredstvima koje je dodjeljivao RSIZ kulture, a i te skromne iznose obezvrjeđivala je ekstremno visoka inflacija.¹³ Usprkos takvim uvjetima, istraženi su svi dijelovi kaštela i izvedeni najnužniji zahvati na građevinskoj sanaciji, što je dijelom uključivalo i radove prezentacije.

Prvi idejni projekt obnove Staroga grada (1966.)

Ubrzo nakon svojega osnutka 1966. godine, Restauratorski zavod Hrvatske (od 1997. Hrvatski restauratorski zavod)

11. Kostajnica, Stari grad, tlocrt (1974.)
Kostajnica, Old Town, floor plan (1974)

uključen je u nastojanje da se sanira i odgovarajuće prezentira Stari grad, a od 1969. preuzima i vođenje radova.

Tada su sve strukture grada zatečene u izrazito lošem građevinskom stanju. Nepravilan trostrani tlocrt Staroga grada zatvara široki bedem. Iznad rijeke Une po sredini sjevernog bedema izdiže se četverokutna dvokatna kula u visini prizemlja, posve utopljena u bedem, čime je stvoren pogrešan dojam da je nadograđena na bedem. Na zapadnom šilju uzdiže se peterokutna dvokatna kula, a na spoju istočnog i južnog bedema s vanjske je strane prigradnja baterijska okrugla kula. Ulaz u grad je unutar istočnog bedema. Vanjska su pročelja tada bila prekrivena svakojakim grmolikim raslinjem, unutarnja zidana lica bedema znatnim dijelom urušena, zemljana ispuna rasuta, čime su hodne plohe na bedemima bile opasne za kretanje posjetitelja. Oba krovšta i šindreni pokrovi kula zatečeni su dotrajali, zidovi i bačvasti svod peterokutne kule posve raspucani, zidovi četverokutne kule raspucani, a njezini recentni otvori neprimjereno preoblikovani. Zidovi i krunište baterijske kule bili su razrahljeni, najniža razina njezinih otvora zatečena je ispod razine tla, a i razina dvorišta bila je znatno povišena.

Takvo loše stanje grada potaklo je 1966. godine Skupštinu općine Hrvatska Kostajnica da ponovno pokrene inicijativu za konačno rješenje Staroga grada, kojim bi na kraju Stari grad dobio novi sadržaj, a time i mogućnost sustavnog održavanja.¹⁴ Sastavljaju posve nerealan projektni zadatak i na temelju njega naručuju od tek formiranog Restauratorskog zavoda Hrvatske idejni projekt obnove i nove namjene Staroga grada.¹⁵ Projektnim zadatkom tražilo se osiguravanje prostora unutar Staroga grada veličine 40–50 m² za muzejsko-galerijsku namjenu, zatim radni prostor za kustosa i vanjski otvoreni prostor za „šire društveno-likovno angažiranje“. Uz taj novi muzejsko-galerijski sadržaj, zahtijevali su smještaj ugostiteljskog sadržaja koji bi uključivao restoran s 20–30

mjesta u zatvorenom prostoru i 80 mjesta na otvorenom ili djelomično natkrivenom prostoru, sa svim potrebnim pratećim prostorima (kuhinja, roštilj, spremište hrane, garderoba) te na kraju sanitarni čvor koji bi zadovoljavao maksimalni kapacitet od sto osoba. U tehničkom obrazloženju i opisu projekta koji je izradio vanjski suradnik Restauratorskog zavoda Hrvatske arhitekt Nino Filipović, polazi se od posve pogrešnih premisa. Tako je na primjer posve pogrešna bila procjena građevinskog stanja obje kule za koje se kaže: *Budući da su obje kule relativno dobro sačuvane, te da osim popravka samog pokrova nisu potrebni veći zahvati u građevinskom smislu...*, a upravo se već na početku manjeg zadiranja u zidove obiju kula ukazalo na njihovo dramatično stanje, koje je zahtijevalo hitne i složene građevinske zahvate. Jednako tako pogrešno se zaključilo da su zatečeni bedemi samo jednostavni nasipi koji zahtijevaju temeljiti građevinski zahvat u masu nasipa koji je dobrim dijelom urušen, kako bi se osigurao nosivi sloj, u taj dio uključila bi se i izrada pomoćnog trakta ugostiteljskog pogona, koji će se sastojati od kuhinje, spremišta i officea vezanog malim teretnim dizalom na sve nivoe, te potrebnog sanitarnog čvora za personal i goste. Taj dio izveo bi se od betonske konstrukcije zidova i armiranobetonskog rebričastog stropa.

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture izdao je prethodnu dozvolu uz niz zamjerki koje je trebalo uvažiti tijekom dopune projekta. Te zamjerke uglavnom proizlazile iz činjenice da idejnom projektu nisu prethodila potrebna konzervatorska i arheološka istraživanja Staroga grada.¹⁶ Stoga se nije pristupilo realizaciji projekta, ali su sva daljnja nastojanja usmjerena na preventivne radove, a postupno i na sustavna konzervatorska istraživanja.

Istodobno s postupkom pribavljanja suglasnosti s idejnom projektom dokumentacijom, pristupilo se sanaciji kruništa baterijske kule, čije je stanje tada ocijenjeno kao najlošije. Radove prema troškovniku RZH-a vodila je Služba za zaštitu spomenika kulture Muzeja u Sisku, a Zavod je imao ugovoren nadzor. Konzervatorski zavod suglasio se s izvedbenom dokumentacijom uz niz primjedbi koje su zahtijevale izmjenu troškovnika.¹⁷ Zavod se usprotivio zatraženim izmjenama, objašnjavajući da je primijenjena drugačija metoda od one koju je na istom objektu primijenio Konzervatorski zavod, a to u prvom redu jer se upotrebljeni betonski izolacioni sloj debljine 8–10 cm iz mješavine 600 kg cementa na 1 m³ betona nije pokazao na ovome objektu kao uspješan, budući da propušta otopine te se spomenute otopine na svodu ulaza manifestiraju u opni i sigama kalcijeva karbonata...¹⁸

Tijekom izvođenja radova na baterijskoj kuli so Kostajnica iznajmila je Stari grad sarajevskom poduzeću koje je gradilo novi betonski most na mjestu starog, povijesnog i iznimno slikovitog drvenog mosta (sl. 10).¹⁹ Taj je most zajedno sa Starim gradom na desnoj obali Une, ljevkastim trgom s franjevačkom crkvom i samostanom, zatim ku-

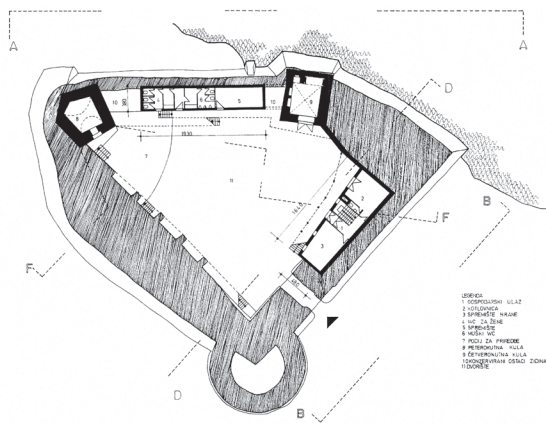

12. Kostajnica, Stari grad, pogled na četverokutnu kulu prije početka radova (1972.)

Kostajnica, Old Town, square tower view before restoration (1972).

ćom Sonnenschein i zgradom magistrata na nasuprotnoj lijevoj obali Une, tvorio jednu od najljepših povijesnih cjelina u Hrvatskoj. Nakon gradnje novoga mosta i time znatnog povećanja teškog teretnog prometa, uslijedila je ubrzana destrukcija urbanog tkiva Hrvatske Kostajnice.²⁰ Iznajmljivanje Grada koje je trajalo do završetka radova na novome mostu, nužno je odgodilo nastavak izvođenja bilo kakvih zaštitnih radova na Starom gradu.²¹ Nakon gradnje mosta utvrđena su potkraj 1969. godine znatna oštećenja uzrokovana prethodnim neprimjerenim korištenjem Staroga grada za potrebe radilišta.

Budući da nije postojala spomeniku primjerena arhitektonska dokumentacija postojećeg stanja, u nastavku radova prednost je dana izradi fotogrametrijske dokumentacije (sl. 11).²² Nakon potresa u Banjoj Luci sanirano je veće urušenje vanjskog plašta s južne strane baterijske kule i izvedena je hidroizolacija kruništa. Uslijedio je popravak krovne konstrukcije i zamijenjen je dotrajali šindreni pokrov na obje kule te je postavljena gromobranska zaštita. Usprkos oskudnim sredstvima i prioritetu temeljnih sanacijskih radova, tada su u manjem opsegu započeta konzervatorska i arheološka sondiranja, najprije u prizemlju četverokutne kule i na sjevernom bedemu s istočne strane četverokutne kule (sl. 12). Usprkos skromnim sredstvima kojima se raspolagalo od 1978. do 1991. godine, izvedeni su opsežni građevinski i istraživački radovi, prije svega zahvaljujući izuzetno dobrom i jeftinom lokalnom izvođaču radova.²³ Početni poticaj za istraživanje prizemlja četverokutne kule dala je uočena reška u prebijeljenoj žbuci na sjevernom zidu prizemlja kule, čije je daljnje otvaranje otkrilo postojanje dobro očuvanog i brižno klesanog kamenog okvira velikog, polukružno nadvijenog

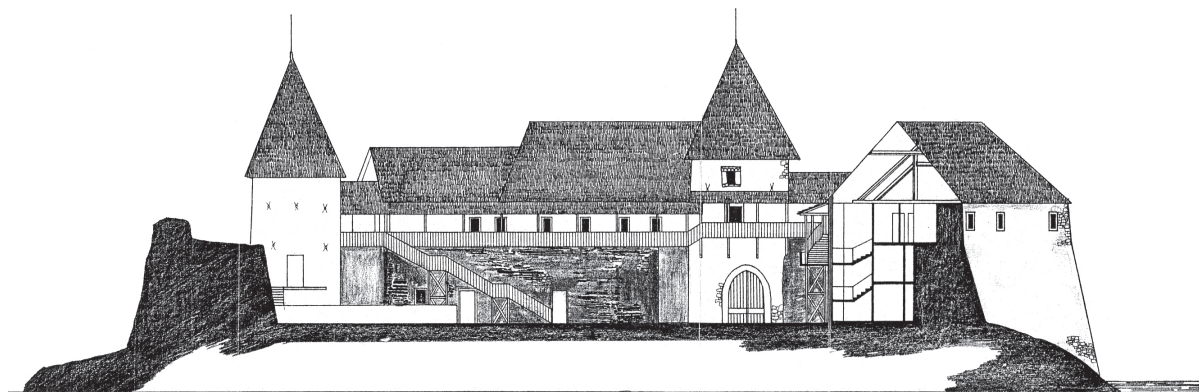
13. Kostajnica, idejni projekt rekonstrukcije, tlocrt prizemlja (Z. Jeras Pohl – J. Bartoniček)
Kostajnica, preliminary design for the reconstruction, floor plan (Z. Jeras Pohl–J. Bartoniček)

portala i do njega znatno manjeg i duljom uporabom teško oštećenog okvira manjih pješačkih vrata. Uslijedilo je istraživanje i ostalih zidova i poda četverokutne kule. Ispod prizida zapadnom zidu otkrivena je teško oštećena stražarska sedilija, zatim peta bačvastog svoda kojim je izvorno bila presvođena kula, te ležajevi drvenih greda kojima je izvorno bio izveden pod. U južnom, dvorištu okrenutom zidu utvrđeni su ostaci teško oštećenog kamenog okvira polukružnog nadvijenog prolaza, kao i otisak bačvastog svoda. Istočni zid nije istraživao, ne samo zbog toga što unutar njega nije bilo opravdano očekivati bilo kakve relevantne nalaze, nego zbog sigurnosti nije bilo uputno u njega zadirati, a posebno ne ukloniti njegov prizid.²⁴ Istraživanje poda utvrdilo je ne samo njegovu izvornu razinu nego i glavne razloge statičkih poremećaja kule, te njezina naginjanja i djelomičnog urušavanja. Naime, kula je „sjela” na stariji tanji ali znatno dublje temeljen obrambeni zid, što je zbog nejednolikog temeljenja pospješilo, uz dinamičnu silu rijeke, naginjanje kule. Pronađene pojedinosti oblikovanja prizemlja izvorno ulazne kule ukazale su na njezinu iznimnu vrijednost, ali i jedinstvenost na kontinentalnom prostoru Hrvatske.

Tu se unutar cjelokupnog korpusa kula naših plemićkih gradova i kaštela nalazi jedini odvojeni pješački od kolnog ulaza,²⁵ to je i jedini naš sačuvani primjer pristupa u kaštel mostom koji se podiže neposredno s rijeke. Postojanje vrata s pokretnim mostom prema rijeci Uni objašnjava nam jednu od neobičnosti Hoefnagelova crteža na kojem su dva paralelna mosta: jedan koji vodi kroz kulu u grad, a drugi neposredno pokraj grada, koji je crtan prema nepoznatom literarnom predlošku iz predturskog razdoblja. U prizemlju kule nalazi se također jedina naša sačuvana stražarska sedilija.²⁶

Nakon dovršetka istraživanja zidova prizemlja ulazne četverokutne kule i spoznaje da je to nedvojbeno najvrjedniji dio Staroga grada, odmah se pristupilo njezinoj građevinskoj sanaciji i konzervatorsko-restauratorskim radovima. Građevinska sanacija obuhvatila je najprije sanaciju uglova četverokutne kule s dvorišne strane u visini od sedam metara, a tek je potom uslijedila sanacija jake kaverne u zapadnom zidu kule, koja se u širini od tridesetak centimetara pružala od dna temelja do pete bačvastog svoda. Osim kaverne, u istom je zidu bilo nužno sanirati urušenje lica zida, koje je uzrokovala pogreška tijekom gradnje kule.²⁷ Osnovnom građevinskom sanacijom zida kule stvoreni su uvjeti za arheološko istraživanje prizemlja, koje je utvrdilo i drugi uzrok lošem stanju konstrukcije kule. Naime, po sredini kule u smjeru postojećeg sjevernog obrambenog zida otkriven je temelj starijeg obrambenog zida²⁸ na koji je „sjela” ulazna četverokutna kula, što je također, zbog nejednolikog temeljenja, pogodovalo pucanju i naginjanju kule prema rijeci.

Dovršetkom istraživanja prizemlja kule pristupilo se konzervatorsko-restauratorskim radovima na djelomičnoj rekonstrukciji kamenog okvira malih pješačkih vrata prema rijeci te potpunoj rekonstrukciji okvira prolaza prema dvorištu. Tijekom svih tih radova raspolagalo se godišnje vrlo malim, može se reći tek simboličnim sredstvima. Budući da je rekonstrukcija polukružnog kamenog okvira kolnog prolaza prema dvorištu zahtijevala izrazito velika i u tom razdoblju gotovo nemoguće ostvariva sredstva,

14. Kostajnica, idejni projekt rekonstrukcije, presjek istok-zapad (Z. Jeras Pohl – J. Bartoniček)
Kostajnica, preliminary design for the reconstruction, the east-west intersection (Z. Jeras Pohl–J. Bartoniček)

opredijelili smo se za rekonstrukciju okvira u umjetnom kamenu, a toj su odluci pogodovali i zahtjevi statičara.

Peterokutna kula sagrađena je tek u 18. stoljeću, nakon što je obrambeni zid znatno proširen i time pretvoren u znatno snažniji bedem. Na taj je način vanjska polovica kule bila oslonjena na čvrst, širok i dobro temeljen kamenom zidani obrambeni zid, a unutarnja je tek nalegla na slab zemljani nasip. Posljedica takvog temeljenja bilo je pucanje kule po dijagonali tlocrta i slijeganje sjeveroistočnog ugla kule. Stoga je prije uklanjanja recentnih dodataka sjevernom obrambenom zidu bilo nužno podzidati jugoistočni i sjeveroistočni zid kule, što je učinjeno u kratkim kampadama uz prethodno vrlo složeno podupiranje ugla kule. Time je izvedena prva faza sanacije teško oštećene peterokutne kule, dok je sanacija njezinih gornjih dijelova uslijedila nakon Domovinskog rata. Usporedo s izvođenjem sanacijskih i istraživačkih radova vodilo se računa i o konačnoj prezentaciji i budućoj namjeni Staroga grada, pri čemu su se u dva nova idejna projekta iskristalizirala dva različita pristupa.

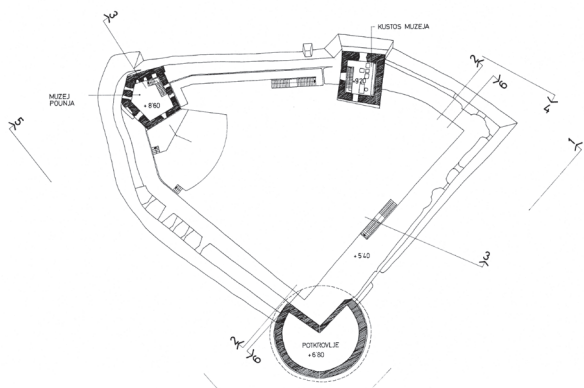
Drugi idejni projekt prezentacije (1978.)

Ubrzo nakon tek započetih istraživanja pristupilo se izradi novog idejnog projekta prezentacije grada.²⁹ Polazište za njegovu izradu nije bila valorizacija istraživanjem utvrđenih vrijednosti slojeva grada, nego slika o gradu stvorena isključivo na zapažanjima onih pojedinosti koje su zabilježile najstarije fotografije Staroga grada, a sve da bi se zadovoljili prethodni zahtjevi gradske uprave u pogledu novih sadržaja i nove namjene. Dakle, opredijelilo se za rekonstrukciju posljednjeg živog sloja, što je nedvojbeno jedna od teorijskih mogućnosti, ali u ovom slučaju jednako tako nedvojbeno najmanje važnog sloja, kojim je posve negiran izvorni oblik i izvorna namjena stare utvrde, sa svim njezinim sačuvanim izvornim i nedvojbeno najvrjednijim pojedinostima. Važno je napomenuti da od toga posljednjeg "živoga" sloja koji se nataložio na sjevernom i istočnom bedemu grada, tvoreći

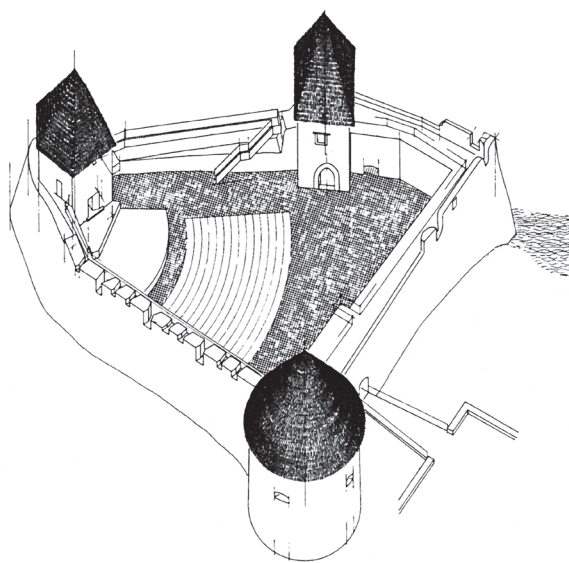
izvana dopadljivu sliku, a na kojem su se trebali temeljiti novi sadržaji—ništa više nije bilo očuvano. Njih je trebalo u cijelosti rekonstruirati prema šezdesetak godina starim fotografijama, koje su gotovo isključivo pružale podatke o vanjskim pročeljima, a malo ili pak nimalo podataka o izgledu njihovih unutarnjih pročelja. Te recentne drvene i kanatne nadogradnje bile su uglavnom vrlo nekvalitetne improvizacije, koje su posve negirale temeljne vrijednosti arhitektonskog sklopa Staroga grada, pa ničim nije opravdano nastojanje prezentacije tog sloja (sl. 13–14).

Treći idejni projekt prezentacije (1981.)

Nakon sondažnih arheoloških istraživanja provedenih 1971. godine na sjevernom bedemu s istočne strane četverokutne kule, pa potom cjelovitim istraživanjem i ostalog dijela sjevernog bedema između četverokutne i peterokutne kule te unutar prizemlja obje kule, spoznalo se da je najstariji sloj obrambenog zida, poslije negiran unutarnjim višeslojnim izrazito nekvalitetno izvedenim podebljanjima, razmjerno dobro očuvan i nedvojbeno najvrjedniji sloj unutar zatečenog bedema. Naime, napretkom moći vatrenog oružja, izvorni kamenom zidani obrambeni zid pojačan je s vanjske strane jednim prizidom (sjeverni i istočni), odnosno dvama tanjim prizidima (južni obrambeni zid). S unutarnje strane pojačavanje je drugačije izvedeno, također u dvije odvojene faze. Oba je puta s unutarnje strane nekadašnji obrambeni zid pojačavan tanjim kamenim zidovima između kojih je nabijena zemlja, čime se nekadašnji homogen kamenom zidani obrambeni zid transformirao u snažniji bedem. Ta unutarnja zidana pojačanja izvornim obrambenim zidom ne samo da nisu temeljena, što je ubrzo uzrokovalo nagnjanje, nego je njihovo izrazito slabo vezivo uzrokovalo uzastopno urušavanje mnogih njegovih dijelova.

15. Kostajnica, idejni projekt rekonstrukcije, tlocrt (M. Valjato Fabris – D. Miletić)
Kostajnica, preliminary design for the reconstruction (M. Valjato Fabris–D. Miletić)

16. Kostajnica, idejni projekt rekonstrukcije, aksonometrija (M. Valjato Fabris – D. Miletić)
Kostajnica, preliminary design for the reconstruction, axonometric projection (M. Valjato Fabris–D. Miletić)

17. Kostajnica, Stari grad, kaverna na spoju istočnog i sjevernog izvornog obrambenog zida
Kostajnica, Old Town, cavern at the junction of the east and north original defensive wall

Valorizacijom utvrđenih slojeva Staroga grada odlučeno je da se s dvorišne strane prezentira izvorni sloj obrambenog zida, dakle da se uklone sva kasnija unutarnja pojačanja i prezentira najstariji sloj obrambenih struktura – prizemlje četverokutne kule i kamenom zidani obrambeni zid s tri posve očuvane puškarnice unutar ljevkastih širokih i dubokih niša. Otežavajuću okolnost predstavljala je činjenica da je peterokutna kula podignuta nakon pojačanja obrambenog zida za koji je predloženo da se ukloni. Dakle, morali smo se opredijeliti za prezentaciju slojevitosti, odnosno prezentaciju najvrjednijih dijelova arhitektonskog sklopa: izvornog obrambenog zida, starije ulazne kule, te mlađe baterijske i zapadne peterokutne kule. Time se odustalo od zadovoljavanja petnaest godina prije sastavljenog projektnog zadatka i krenulo se posve drugim putem. U to je doba Hrvatska Kostajnica bila gospodarski, kulturno i prosvjetno blisko povezana s Bosanskom Kostajnicom. Nakon gradnje novog betonskog mosta, u Hrvatskoj Kostajnici je sagrađen novi veliki srednjoškolski centar u kojem su se školovali đaci s obje strane rijeke Une, potom i velika zdravstvena stanica koja je po potrebi pružala usluge i stanovnicima s druge strane rijeke, a nekoliko većih industrijskih pogona omogućavalo je zadovoljavajući stupanj zaposlenosti stanovništva s obje strane rijeke. Zato smo tada s obzirom

18. Kostajnica, Stari grad, urušenje obrambenog zida ispod peterokutne kule
Kostajnica, Old Town, the collapse of the defensive wall below the pentagonal tower

na realno raspoložive mogućnosti zatvorenih prostora kula predvidjeli samo manji muzejsko-izložbeni sadržaj, a u dvorištu ljetnu pozornicu s gledalištem. U to doba postojala je stvarna potreba za ljetnom pozornicom, prije svega za kinopredstave, ali i za druga moguća ljetna scenska događanja (sl. 15–16).³⁰

Do početka Domovinskog rata s dvorišne strane uklonjeni su i svi recentni dijelovi bedema koji su bili prigradeni izvornom obrambenom zidu, čime je znatno povećana površina dvorišta u kojem je bila predviđena ljetna pozornica. Nakon uklanjanja recentnih slojeva pokazala su se velika oštećenja po cijeloj dubini izvornog obrambenog zida (sl. 17). Već je prije utvrđen slijed urušavanja ulazne četverokutne kule, koja se ubrzo nakon gradnje počela naginjati prema riječnom koritu. Njezino naginjanje zaustavljeno je tek gradnjom masivnog kontrafornog zida, ali nakon što se već nagnula više od 4°. Urušilo joj se zide dijela prvog i cijelog drugog kata. Nedvojbeno je da su kao i kod četverokutne kule glavni uzrok naginjanju i urušavanju dijela sjevernog obrambenog zida između četverokutne i peterokutne kule bile jake dinamičke sile rijeke. Osim oštećenja sjevernog obrambenog zida kojima je glavni uzrok bila rijeka, i na istočnom, te južnom obrambenom zidu, bile su velike kaverne od kojih je ona na spoju istočnog i sjevernog obrambenog zida bila kontinuirano po cijeloj visini i dubini, širine oko jednog metra. Jednako tako jako je oštećenje bilo na jugoistočnom uglu, unutar baterijske kule, koje je trebalo sanirati u cijeloj širini i visini, uključujući urušeni prolaz između kule i dvorišta. Osim građevinske sanacije brojnih kaverni, do početka agresije na Hrvatsku obnovljena su sva unutarnjih lica obrambenog zida te izvedene pregradnje za uređenje hodnih površina na sjevernom i istočnom zidu.

Odgovor na pitanje o mogućim uzrocima teških oštećenja izvornog obrambenog zida, kao i oštećenja kasnijih njegovih vanjskih pojačanja kojim se kasnosrednjovjekovni obrambeni zid postupno razvio u snažniji bedem,

dobili smo istraživanjem temelja. Unutar triju sondažnih jama koje su iskopane s vanjske strane bedema utvrđeno je da su vanjska pojačanja zidova temeljena na drvenim pilotima (kota 104,25), odnosno na dubini od tri metra ispod postojeće razine tla (107,25).³¹ Razina podzemnih voda tada je bila na 104,79, dok je minimalna razina voda zabilježena 1947. bila na 103,87, a maksimalna 1955. na 108,57. Iz tih se podataka uočava da se drveni piloti (hrastovi i kestenovi) ne nalaze u stalnom režimu podzemnih voda, što je uzrokovalo njihovo propadanje i odrazilo se na postojanost bedema. Analiza C14 utvrdila je starost pet uzoraka drveta (124 ± 60 , 221 ± 50 , 385 ± 63 , 399 ± 60 , 581 ± 65 godina).³²

Već je napomenuto da se u tom razdoblju godišnje raspolagalo vrlo malim iznosima, koje je isključivo dodjeljivao RSIZ kulture SRH. Oskudno financiranje posebno je otežavala već spomenuta galopirajuća inflacija dinara, što je dodatno otežavalo izvođenje građevinskih radova. U tom je vremenu izvođač vrlo zahtjevnih radova bio građevinski poduzetnik Ivan Švaga iz Kostajničkog Majura, neobičan zaljubljenik u Stari grad, koji je radove izvodio izuzetno kvalitetno, a istodobno objektivno po nevjerovatno niskim cijenama, koje su posebno neusporedive s današnjim cijenama.³³

Radovi nakon Domovinskog rata (2003.–2011.)

Grad je u Domovinskom ratu pretrpio znatna oštećenja. Posebno su teško bile oštećene krovne konstrukcije i pokrovi na obje kule te sjeverno pročelje grada. Osamostaljenjem Republike Hrvatske nestale su kohezijske silnice između dvije Kostajnice, dogodila se izrazita depopulacija, a istodobno uspostavljena potpuna dominacija satelitske televizije i videa posve je uklonila opravdanje za izvedbu ljetne pozornice koja je trebala biti namijenjena prije svega kinopredstavama. Također se odustalo i od natkrivanja stožastim krovom baterijske kule, čiju smo mogućnost rekonstrukcije predvidjeli idejnim projektom na temelju dovoljno vjerodostojnog crteža iz 18. stoljeća.

Radovi na sanaciji i prezentaciji Staroga grada nastavljani su 2003., odmah nakon što je unska ada ponovno integrirana u Republiku Hrvatsku. Najprije se pristupilo preventivnom uklanjanju krovništa četverokutne kule, koje se opasno nagnulo i zaprijetilo urušavanjem, nakon čega je kula privremeno zaštićena jednostavnim jedno-strešnim krovom. Sustavni sanacijski građevinski radovi počeli su 2004. godine sanacijom urušavanja zida na spoju peterokutne kule i južnog obrambenog zida s dvorišne strane te sanacijom velikog urušavanja sjevernog bedema neposredno ispod peterokutne kule, što je bio posebno zahtjevan zadatak. Na tom se mjestu urušilo ne samo lice zida nego i jezgra zida do dubine od gotovo tri metra, pa je sjeverni zid kule pridržavala tek slaba samoformirana konzola unutar preostalog dijela ionako vrlo slaboga zida (sl. 18). Sanacijom jugoistočnog ugla kule i urušavanja

19. Kostajnica, Stari grad, sjeverni zid prvoga kata peterokutne kule prije sanacije 2005. godine

Kostajnica, Old Town, the northern wall of the first floor of the pentagonal tower before restoration in 2005

ispod sjevernog zida kule spriječeno je urušenje cijele peterokutne kule, a nastavak njezine sanacije uslijedio je i sljedeće, 2005. godine.

Zidovi peterokutne kule, posebno njezin sjeveroistočni zid, bili su teško oštećeni nizom dijagonalnih paralelnih pukotina (sl. 19) koje su bile rezultat prethodno opisanog nejednolikog temeljenja, a taj uzrok destabilizacije kule prethodno je uklonjen podzidavanjem izvedenim tijekom radova prije Domovinskog rata. Posve razrahljene dijelove zidova bilo je nužno dijelom prezidati, a ostalo ziđe injektirati. Zajedno sa sanacijom zidane konstrukcije kule zamijenjene su stare dotrajale grede stropnih konstrukcija novim tesanim hrastovim gredama, zatim su sanirani svi drveni nadvoji niša puškarnica i vrata, a kameni okviri puškarnica prema potrebi su djelomično rekonstruirani. Na kraju su pročelja kule ožbukana, pri čemu su s dvorišne strane zadržani svi dijelovi zatečene žbuke koja je još imala zadovoljavajuću čvrstoću.

Nakon sanacije osnovne konstrukcije peterokutne kule uslijedila je izvedba novih krovništa na objema kulama, koja su pokrivena kalanom arišovom šindrom učvršćenom vruće cinčanim čavlima, a krovništa zaštićena gromobranskom instalacijom.³⁴ Temeljnim radovima na građevinskoj sanaciji obiju kula završeni su svi bitni radovi na sanaciji konstrukcija unutrašnjosti grada. Uslijedili su radovi na vanjskim pročeljima, uključujući i cjelovite sanacijske radove na baterijskoj kuli. Tim se radovima nastavilo na mjestu gdje su oni započeti i prekinuti 2004. godine, dakle, kod saniranog dijela sjevernog pročelja ispod peterokutne kule. Na sjevernom zidu bilo je još jedno veliko urušenje uz sjeveroistočni ugao grada, dok su na ostalim dijelovima pročelja bila posve razrahljena korijenjem niske, ali i visoke vegetacije, pri čemu je vezni materijal iz sljubnica posve nestao ili bio posve razrahljen. Tek čišćenjem sljubnica bilo je moguće utvrditi opseg i dubinu potrebnog prezidavanja, pa je istočno pročelje uz sjeveroistočni ugao te cijelo južno pročelje bilo nužno prezidati mjestimično i do dubine od 80 cm. Odmah iza sloja kojim je oblikovano

20. Kostajnica, Stari grad, krunište južnog obrambenog zida prije radova

Kostajnica, Old Town, the southern defensive wall before works

lice zida na ta dva dijela uopće nije bilo veznog materijala, jer je stoljetno korijenje pretvorilo vezni materijal u sipki humus. Sa sličnim problemima suočili smo se i tijekom radova na kružnome, vanjskom dijelu zida baterijske kule, koji je građen vrlo nekvalitetno. Ne samo da je u njezinoj gradnji korišten uglavnom sitniji kamen, nego je upotrijebljen vezni materijal vrlo male čvrstoće. Osim toga, možda je brzina gradnje nagnala graditelje da iznad opekama zidanih nadvoja niša otvora, između vanjskog i unutarnjeg lica zida, umetnu čistu zemljanu ispunu, koja je sada zamijenjena zidanom jezgrom. No možda je taj detalj ipak bio zamišljen tako da na tom osjetljivom mjestu zemlja bolje od punog kamenog zida amortizira udarac topovskih kugli. Radove na sanaciji vanjskih pročelja istodobno su pratili radovi na zapunjavanju sljubnica unutarnjeg lica obrambenog zida te izvedba hodnih ploha postavljanjem hidroizolacije, regulacijom oborinskih voda i u završnom sloju postavljanjem pločastog benkovačkog kamena (sl. 20–21).

Budući da smo s obzirom na spomenute nove okolnosti djelomično reducirali buduće sadržaje u Starom gradu na stalnu izložbu u prostorima obiju kula te korištenje prostora dvorišta za različita događanja, u grad je uveden električni priključak, čiji je ormarić ugrađen u istočni obrambeni zid, blizu ulaza u grad. Usprkos činjenici da nema razvoda električnih instalacija dalje po gradu, na temelju dosadašnjeg iskustva, priključak je velike snage, potreban posebno u slučajevima, a kakvih je bilo, kada televizija prati neka događanja ili u danima tradicionalnih događanja–Unske regate ili pak Kestenijade. Bilo kakav razvod električnih instalacija ocijenili smo nepotrebnim i za povijesne strukture štetnim.

Projektom je zamišljeno da u obje kule budu izložbeni prostori te da put turističkog razgledavanja počinje od prizemlja četverokutne kule, ide prema prizemlju peterokutne kule, zatim stubama na zapadni dio sjevernog obrambenog zida i dalje kroz peterokutnu kulu kružno po obrambenom zidu do prvoga i drugoga kata četverokutne

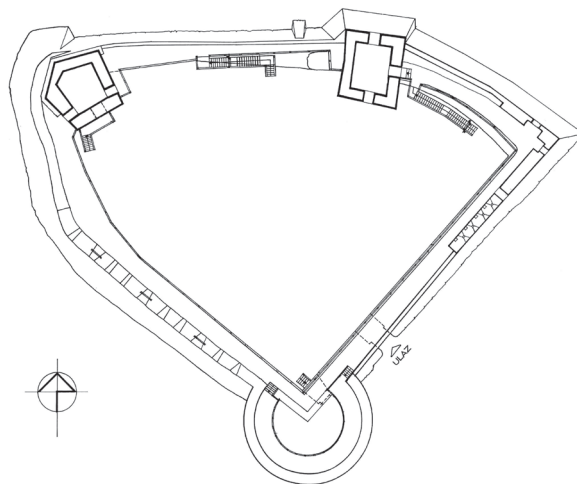

21. Krunište južnog obrambenog zida nakon radova
The parapet of the southern defense wall after restoration

kule. Na povratku put vodi ponovno u dvorište, stubištem prislonjenim obrambenom zidu s istočne strane četverokutne kule (sl. 22). Stoga je bilo potrebno projektirati i izvesti sve okomite komunikacije, kao i zaštitne ograde na šetnici, na obrambenom zidu i baterijskoj kuli. Svjesni činjenica koje proizlaze iz dosadašnjeg iskustva, za materijale smo odabrali one koji osiguravaju funkcionalnost i sigurnost a ne zahtijevaju održavanje. Stoga su svi dijelovi nosive konstrukcije stubišta i ograda izrađeni od čelika, koji je nakon krojenja na licu mjesta vruće pocinčan te obojen bojom u tonu hrđe, koja nema zaštitnu zadaću, nego samo da ogradu vizualno prilagodi strogosti arhitekture kaštela. Sva gazišta stuba i podesta izvedena su od rešetkastog rebrastog inoksa (sl. 24, 25). Ulazna vrata imaju nova vratna rešetkasta krila izrađena od četvrtastog, također vruće cinčanog i obojenog željeza.

Prozori obiju kula zatvoreni su samo vanjskim hrastovim kopcima, a vrata dvoslojnim punim hrastovim krilima u okviru od masivne pjeskarene hrastovine.³⁵ (sl. 23)

Osim prizemlja četverokutne kule, unutrašnjosti obiju kula ožbukane su i obojene vapnenom bojom. U prizemlju

22. Kostajnica, Stari grad, prezentacija, tlocrt
Kostajnica, Old Town, presentation, layout

23. Pogled na četverokutnu kulu (2011.)
View of the square tower (2011)

24. Pogled na peterokutnu kulu (2011.)
View of the pentagonal tower (2011)

četverokutne kule rekonstruirana je ferocementnom ljuškom geometrija bačvastog svoda, a na pod su položene hrastove grede (sl. 26, 27).³⁶ Time je s prethodnom prezentacijom okvira kolnih i pješačkih vrata, te stražarske sedilije, u najvećoj mogućoj mjeri vraćen izvorni izgled prizemlju četverokutne kule, tom najvrjednijem prostoru Staroga grada. Na katovima četverokutne kule na nove tesane hrastove grednike položeni su podovi i stropovi od dvostrukih hrastovih mosnica te je izvedeno novo hrastovo stubište (sl. 28).

Nakon sanacije karbonskim vlaknima opečnog svoda prizemlja peterokutne kule, unutrašnjost je ožbukana i obijeljena, a u podu je prezentiran izvorni obrambeni zid, dok je preostali dio prizemlja izveden opekama, kao i pod prvoga kata. Zbog nedovoljne visine prostora drugoga kata, unutrašnjost prvoga i drugoga kata peterokutne kule prezentirana je kao jedinstven prostor (sl. 29).

Završni su radovi obuhvatili uređenje okoliša. Ispred istočnog pročelja produžen je iskop preko kojega je ispred ulaza položen drveni most, a uređen je i prostor između ceste, odnosno obližnjega graničnog prijelaza (sl. 30–31).³⁷

U obje kule treba još postaviti stalnu informativnu izložbu o Starome gradu. Tek s postavljanjem izložbe Stari će grad biti u cijelosti prezentiran i moći će ga se

25. Istočni, silazni krak stubišta (2010.)
East, a downward extension of the staircase (2010)

26. Prizemlje četverokutne kule, kolni i pješački ulaz (2011.)
Ground floor square tower, vehicular and pedestrian entrance (2011)

27. Prizemlje četverokutne kule, stražarska sedilija (2011.)
Ground floor square tower, sentry post (2011)

otvoriti javnosti. Bez osnovne informacije u gradu o gradu i svemu onome što se kroz povijest događalo s gradom, ne može se reći da je prezentacija toga iznimno važnog spomenika kulture dovršena.³⁸

Značenje obnovljenog i prezentiranog kostajničkog Staroga grada i njegova budućnost

Završetkom konzervatorsko-restauratorskih i građevinskih radova na Starome gradu u Hrvatskoj Kostajnici i, nadajmo se, skorašnjom prezentacijom na stalnoj izložbi koju smo zamislili i dijelom pripremili u njegovim nevelikim zatvorenim prostorima, dobit ćemo prvi u cijelosti prezentirani spomenik kulture na prostoru Banovine.³⁹ Rezultat tog dugotrajnog nastojanja ne treba promatrati izdvojeno, nego u širem kontekstu cijele Banovine.

Jedna od posljedica nedavnog rata jest da je Banovina znatnim dijelom napušten prostor, ali još više zabrinjava to što je taj prostor nakon rata posve zapušten i napušten od svih onih koji bi se na bilo koji način morali skrbiti o ravnomjernom gospodarskom i kulturnom razvitku svih dijelova zemlje. Nedvojbeno je Banovina među povijesno najvažnijim i zemljopisno najatraktivnijim hrvatskim prostorima. Nigdje kao na Banovini ne možemo na tako malom prostoru, a prema potrebi i u samo jednom danu, obići niz iznimno značajnih povijesnih mjesta i tako mnogo profanih i sakralnih spomenika kulture, napose spomenika od visokog srednjega vijeka do našega doba. Svi su oni u krajnje zapuštenom stanju, neki su čak i potencijalno vrlo opasni za posjetitelje. Obnovljeni Stari grad u Hrvatskoj Kostajnici, koji se nalazi neposredno uz granični prijelaz, prva je, odnosno posljednja slika koju gost dobiva o Hrvatskoj, ili odnosi iz Hrvatske preko tog prijelaza, pa ga je potrebno prihvatiti tek kao prvi u podužem željenom nizu u budućnosti obnovljenih i prezentiranih spomenika kulture na Banovini.

U tijeku su radovi na obnovi gotičke templarske crkve u Gori,⁴⁰ s namjerom da postane glavno proštenišno mjesto na području novoosnovane sisačke biskupije, čime Kostajnici na nasuprotnom dijelu Banovine nastaje važno turističko i kulturno odredište. Između te dvije, sada nažalost samo male i nevažne točke na karti Banovine, nalazi se povijesni plemićki grad Zrin, nekada raskošno sjedište najprije moćnih knezova Babonića, a potom još moćnijih knezova Zrinskih.⁴¹ U Zrinu se usporeno, a zbog kroničnog sindroma načina financiranja, već provode radovi na obnovi kasnogotičke crkve Sv. Marije Magdalene, koja bi primjerenijim financiranjem mogla biti dovršena za tri do četiri godine. Idejnim je projektom u njezinu prostoru predviđena stalna izložba kojom se posjetiteljima namjerava približiti prošlost Zrina i uloga koju su knezovi Zrinski imali u hrvatskoj povijesti.⁴² Realizacijom te zamisli ubrzo bismo između Gore i Hrvatske Kostajnice mogli dobiti još jednu iznimno važnu povijesnu i turistički zanimljivu točku s prezentiranim spomenikom i primjerenim sadržajem koji bi nesumnjivo privlačio posjetitelje i usmjeravao ih u središnji prostor Banovine. Nedaleko od Zrina su i dva kaštela knezova Zrinskih – istočno smješten Prekoveršac s vrlo zgusnutim arhitektonskim sklopom, te zapadno od Zrina – povijesno i arhitektonski impresivni i u visokom postotku očuvani kaštel Gvozdansko.⁴³ U Rujevcu, između Zrina i Gvozdanskog, nalazi se i odlično očuvana visoka peć, koja je iznimno atraktivan spomenik tehničke kulture, kojim se na najbolji način može posjetiteljima prezentirati gospodarsko uzdizanje i podloga gospodarske i političke moći knezova Zrinskih do pada Zrina 1577. godine. Zato je nužno što skorije pokrenuti cjelovit program radova na sustavnom istraživanju, konzervaciji i prezentaciji tog povijesnog spomeničkog ansambla, razumljivo, s ritmom financiranja znatno dinamičnijim od uobičajenog, koji bi omogućio da se za desetak ili nešto više godina izvedu

28. Četverokutna kula, nove stube na prvom katu (2011.)
Square tower, new staircase leading to the first floor (2011)

svi potrebni radovi i primjereno prezentiraju ta kapitalna mjesta hrvatske povijesti i vrhunski spomenici hrvatske kulturne baštine.⁴⁴

Koliko je to važno, lako se možemo uvjeriti ako pogledamo nedavno objavljenu knjigu jednog uvaženog hrvatskog izdavača o stotinu najvažnijih arheoloških lokaliteta u Hrvatskoj. To vrlo ambiciozno izdanje oslikava današnju percepciju Banovine i napose Zrina. Percepciju ne kolektivnu, već znanstvenu, što mora znatno više zabrinjavati. Teško je objasniti da je na priloženoj karti Sisačko-moslavačke županije povijesni Zrin označen kao *neprepoznatljiv srednjovjekovni lokalitet*, odnosno da je u cijeloj toj županiji, prema priloženoj karti, kao srednjovjekovni lokalitet prepoznatljivo jedino Topusko.⁴⁵

Uz već spomenutu Goru, gdje je već u tijeku rekonstrukcija po mnogočemu jedinstvene templarske i nedvojbeno najbolje očuvane crkve prve polovice 13. stoljeća,⁴⁶ tridesetak kilometara jugozapadno od nje, u Topuskom, nalaze se ostaci velike trobrodne gotičke cistercijske crkve.⁴⁷ I tu su u tijeku konzervatorsko-restauratorski radovi, sada samo na ostacima atraktivnog glavnog pročelja, s konačnim ciljem da se unutar parka Opatovina arheološki istraže, konzerviraju i prezentiraju ostaci cijele crkve, sa svim njezinim očekivanim pojedinostima.⁴⁸ Time bismo na Banovini dobili prezentirana dva naša najzanimljivija i najvrjednija primjera gotičke arhitekture crkvenih redova koji su davno ukinuti ili se nisu održali, a imali su izniman utjecaj na razvoj europskog, posebno našeg graditeljstva u srednjem vijeku. Uz te najmarkantnije spomenike kulture na Banovini, nižu se prije svega vrlo zanimljive kaptolske i biskupske protuturske utvrde, kao i župne crkve i kapele koje su uglavnom s više ili manje uspjeha obnovljene nakon posljednjih ratnih razaranja. Tim pojedinačnim spomenicima kulture treba priključiti i atraktivnost središta Gline i Petrinje, ali i termalno lječilište Topusko,

29. Unutrašnjost peterokutne kule, prvi i drugi kat (2011.)
Inside the pentagonal tower, first and second floor (2011)

koje je i povijesno izuzetno važno u procesu ostvarivanja hrvatske samostalnosti, ne samo zbog Trećega zasjedanja ZAVNOH-a u svibnju 1944., nego i zbog održanog Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske u lipnju 1944. godine, jedinog takvog događaja u tada okupiranoj Europi.⁴⁹ Uz prethodno spomenuto, sjetimo se da je u Glini Josip Runjanin skladao „Lijepu našu domovinu“, koja je ondje i prvi put zapjevana, a nedaleko od Kostajnice je i kuća slavnog feldmaršala Svetozara Borojevića.

Prije više od stotinu godina počelo se razmišljati o mogućim novim sadržajima unutar obnovljenog kostajničkog Staroga grada, s ciljem *da se unapred isplati uloženi novac*. Sada, nakon stoljetnog napora da se grad spasi od propadanja, želja se ostvarila, radovi su na gradu završeni, grad ima novi sadržaj, pa tako i novu namjenu, ali ne onu kojom bi se mogao osigurati povrat uloženoga novca. Uz pridržavanje temeljnih konzervatorskih načela, prostorne mogućnosti Staroga grada ne omogućavaju da se u gradu uspostavi gospodarski isplativi sadržaj, dakle ne samo sadržaj koji bi svojom funkcijom u predviđeno vrijeme vratio uložena sredstva nego ni sadržaj koji bi funkcijom omogućio barem buduće financiranje uspješnog održavanja grada.

30. Kostajnica, pogled s mosta na Stari grad nakon dovršetka radova (2011.)
Kostajnica, the view from the bridge to the Old City after the completion of works (2011)

No to nije nikakav propust. Kostajnički Stari grad nikako se ne bi trebalo promatrati izolirano od ostaloga dijela Banovine i njezine spomeničke baštine. Banovina jest prirodni i kulturni fenomen. Raznolikost i atraktivnost flore i faune rijeke Une, njezina priobalnoga pojasa, ali jednako tako i unutrašnjosti Banovine,⁵⁰ bogomdani je supstrat za osmišljavanje intenzivoga cjelogodišnjega uključivanja tog prostora u turističku ponudu Hrvatske. Povezivanjem spomenutih prirodnih resursa s kulturnima, te postojećega lječilišnog sadržaja s iznimno kvalitetnim termalnim izvorima u Topuskom, u budućnosti se tom za sada posve zapuštenom prostoru otvaraju velike gospodarske mogućnosti.

Raznovrsni spomenici kulture na Banovini čine cjelinu u kojoj je kostajnički Stari grad samo prvi u budućem željenom nizu prezentiranih spomenika kulture. Tek kad svi oni budu prezentirani, moći će zajedno postati pokretač gospodarskog oživljavanja i napredovanja Banovine. Svaki od tih budućih prezentiranih vrhunskih spomenika kulture postat će poticaj gradnje popratnih gospodarskih i turističkih sadržaja, nužnih za uzdizanje Banovine na razinu turistički atraktivne regije. Time bi prostor Banovine, na kojem se intenzivno stvarao hrvatski identitet, postao i edukativni poligon našeg školstva, dakle prostor

na kojem će generacije mladih osvježivati taj identitet. Tek će tada primjereno obnovljeni i odgovarajuće prezentirani spomenici kulture moći početi, posredno i neposredno, vraćati uložena sredstva. Tek će tada spomenici kulture svojom memorijalnom vrijednošću moći uz kulturno dobro, kako se u novije vrijeme ne baš sretno službeno nazivaju spomenici kulture, postati i gospodarsko dobro, koje će u doslovnom smislu te sintagme stvarno moći pridonijeti gospodarskom napretku Lijepe Naše. ■

31. Kostajnica, pogled sa sjevera na ulaz u Stari grad nakon dovršetka radova (2011.)
Kostajnica, the view from the northern entrance to the Old City after the completion of works (2011)

Bilješke

- 1 U tekstu se koristi u Kostajnici uobičajeni naziv Stari grad, iako ga mnogi ondje zovu i Zrinski grad.
- 2 Egidiije, vlasnik jednog od brojnih savskih otoka ispod Zagreba, sagradio je na njemu crkvu Sv. Jakova. Zagrebački arhidakon Petar kupio je sredinom 13. stoljeća od Ivana Okičkog cijeli Egidijev otok i na njemu podigao crkvu Sv. Marije i do nje samostan u koji je naselio cistercite, a koji je po susjednoj starijoj crkvi nazvan opatijom Sv. Jakova.
- 3 MARIJA KARBIĆ, DAMIR KARBIĆ, Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka, u: *Zbornik Hrvatska Kostajnica 1240.–2000.*, Hrvatska Kostajnica, 2002., 49.
- 4 „Item ecclesia sancti Michaelis de Kostannicha. – 1501. Nicolaus sancti Michaelis de Kozthnnycza.“ JOSIP BUTURAC, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, u: *Starine* 59 (1984.), 45.
- 5 MILAN KRUEK, Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća, Zagreb, 1995., 127.
- 6 O starim grafikama i nacrtima Hrvatske Kostajnice i Staroga grada vidi: MIRELA SLUKAN ALTIĆ, Povijesni atlas gradova, Hrvatska Kostajnica, Zagreb-Sisak, 2007.
- 7 O popravku kostajničkog grada, u: *Narodne novosti* 229 (1908.).
- 8 O popravku kostajničkog grada, u: *Narodne novosti* 230 (1908.).
- 9 GJURO SZABO, Kostajnica, u: *Savremenik* 321 (1916.), 9–12.
- 10 U Komisiji su bili predstavnici banske uprave, kotara i općine (ing. Frković, ing. Erega i prof. Szabo). Popravak Zrinskog grada u Kostajnici, u: *Novosti* 297 (1934.).
- 11 Spisi Konzervatorskog zavoda NDH, br.186/1942 od 30. travnja 1942., Arhiv Uprave za zaštitu kulturne baštine.
- 12 DRAGO MILETIĆ, Istraživanja staroga grada u Hrvatskoj Kostajnici, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj* 4–5, Zagreb 1979., 249; DRAGO MILETIĆ, Istraživanja, konzervatorsko-restauratorski radovi i idejni projekt prezentacije s prijedlozima nove namjene staroga grada u Hrvatskoj Kostajnici, u: *Zbornik Hrvatska Kostajnica 1240.–2000.*, Hrvatska Kostajnica, 2002., 285.
- 13 Npr. srednji tečaj za 100 DM 4. siječnja 1989. bio je 294.592, a 28. prosinca 1989. 6.849.710 dinara.
- 14 U uvodnom dijelu projektnog zadatka ističe se: „Kompleks tvrđave u Kostajnici, koji je veoma značajan kulturno-historijski spomenik a ujedno je veoma atraktivan za turiste, neophodno je urediti kako bi kvalitetnim prezentiranjem pridonio kulturnom i privrednom razvitku Kostajnice. U tu svrhu predviđen je kompleksan zahvat, koji se ne bi sastojao isključivo od građevinskih zahvata u svrhu konzervacije i djelomične rekonstrukcije, već i od davanja javne namjene cijelom kompleksu, kako bi se osiguralo i daljnje uređenje i održavanje objekta.“ Zbirka dosjea HRZ-a, 4/1966.
- 15 Konzervatorski zavod u Zagrebu svojim je rješenjem osnovao 4. travnja 1966. Restauratorski zavod Hrvatske. Zavod je registriran kod Okružnog privrednog suda u Zagrebu 30. travnja 1966., a njegovo je registriranje objavljeno u Narodnim novinama br. 24 od 25. lipnja 1966. godine. Restauratorski zavod Hrvatske ponudio je Skupštini općine Kostajnica već 25. svibnja 1966. izradu idejnog projekta na iznos od 700.000 starih dinara.
- 16 Zbirka dosjea HRZ-a 4/1966.
- 17 Prethodna dozvola od 15. kolovoza 1966. Zbirka dosjea HRZ-a 4/1966.
- 18 Zaštita vrha cilindričnog bastiona tvrđave u Kostajnici – obrazloženje konzervatorskog zahvata izvedenog g. 1966. Zbirka dosjea HRZ-a 4/1966.
- 19 NADEŽDA KATANIĆ, Prilog dokumentaciji drvenog mosta preko Une u Kostajnici, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, xviii (1966.), 93.
- 20 IVO MAROEVIĆ, Hrvatska Kostajnica, u: *Život umjetnosti*, 3–4 (1967.), 104.
- 21 Izvještaj Branka Lučića i arh. Krešimira Mihaljevića sa službenog puta u Hrvatsku Kostajnicu dne 19.9.1966. Zbirka dosjea HRZ-a 4/1966.
- 22 Nacrti koje je izradio Zavod za fotogrametriju Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu kartirani su u mjerilu 1:100.
- 23 Radove je izvodio Ivan Švaga iz Kostajničkog Majura, koji je ubijen na posebno okrutan način odmah početkom Domovinskog rata. DRAGO MILETIĆ 2002., (bilj. 12), 314.
- 24 Na prizid debljine od tridesetak centimetara oslanjala se AB ploča izvedena tridesetih godina 20. stoljeća.
- 25 U obližnjem Zrinu, na krajnjoj sjevernoj točki grada, a unutar obrambenog zida, postoje ostaci najstarijih vrata gdje je također bio odvojeni kolni od pješačkog ulaza, ali unutar naših kula to je jedini takav primjer.
- 26 Znatno veća i bogatije oblikovana sedilja nalazi se unutar prizemlja kule starog grada u Varaždinu, no ona pripada kuli gradskih vrata.
- 27 Naime, na gotov temelj duboko na zid položene su greda do grede za budući pod kule, a unutarnje lice zida k tome je greškom još pomaknuto za dvadesetak centimetara prema unutrašnjosti kule. Nakon što su grede istrunule, unutarnje lice zida izgubilo je oslonac, što je uzrokovalo urušavanje.
- 28 Unutar kule debljina zida je 97 cm.
- 29 Autorice drugog idejnog projekta su arhitektice RZH-a, Zlata Jeras Pohl i Jasna Bartoniček.
- 30 Autori trećeg idejnog projekta su Marija Valjato Fabris i Drago Miletić.
- 31 Sondažna geomehanička ispitivanja provelo je poduzeće „Geoexpert“, Zagreb. Jama 1 otvorena je uz istočni bedem, jama 2 na spoju baterijske kule i južnog bedema, a jama 3 ispod peterokutne kule.
- 32 Mjerenje je proveo Institut „Ruđer Bošković“ – Rezultati mjerenja od 16. lipnja 1980. Zbirka dosjea HRZ-a.

- 33 Vrijednost svih radova od 1973. do 1990. godine, u razdoblju u kojem su se najintenzivnije i kontinuirano izvodili radovi, iznosi 522.277 DM ili godišnje samo 29.016 DM, što bi odgovaralo današnjoj vrijednosti od oko 14.500 eura, odnosno oko 110.000 kuna.
- 34 Gromobran je izveden šiljkom na vrhu krova s inox vodičem Ø 6 mm koji je proveden ispod krovne konstrukcije te je na taj način teže uočljiv.
- 35 Sva vanjska stolarija obojena je vodenim bajcom i zaštićena višeslojnim vrućim lanenim uljem.
- 36 Korištena je građa za željezničke skretničke pragove, neimpregnirana i neužljebljena, dimenzija 500 × 26 × 16 cm.
- 37 Most je napravljen od novih hrastovih impregniranih, neužljebljenih željezničkih pragova dužine 3,7 m, a za vezni materijal korišten je inox utopljen u epoksidno ljepilo, i to tako da nije vidljiv, što mostu osigurava dugotrajnost i bez održavanja. Zemljane radove na okolišu izvelo je Komunalno poduzeće kao doprinos grada Hrvatske Kostajnice obnovi Staroga grada.
- 38 Za radove od 2003. do 2011. utrošeno je 10.750.000 kuna. Sva sredstva za izvođenje građevinskih radova od 2003. do 2011. osiguralo je Ministarstvo kulture RH, a radove je izvelo poduzeće ING-GRAD sa svojim kooperantima.
- 39 Scenarij izložbe izradio je HRZ, a projekt postava izložbe Atelje Hrčić. Uz kratka objašnjenja pojedinih dijelova i prostora Starog grada, izložba će imati nekoliko dijelova: prošlost Staroga grada, nastojanja od 1908. do 1966. da se Stari grad obnovi i radovi Hrvatskog restauratorskog zavoda od 1966. do 2011. U prizemlju peterokutne kule izložit će se arhitektonska plastika sa stare franjevačke gotičke crkve, koja je kao spolija ugrađena u sve dijelove Staroga grada.
- 40 Obnova ranogotičkog sloja nekadašnje templarske crkve izvodi se prema projektnoj dokumentaciji Hrvatskog restauratorskog zavoda (Marija Valjato Fabris i Drago Miletić, autor projekta konstrukcije Egon Lokošek), a radove vodi Sisačka biskupija.
- 41 IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Zrin grad, Zagreb, 1883. ZORISLAV HORVAT, Stari Zrin, u: *Zrinski zbornik* 2 (1997.), 75.
- 42 Radovi na obnovi crkve zapaljenoj 1943. počeli su 2004. godine, a izvode se usporenom dinamikom financiranja Ministarstva kulture RH. Projektnu dokumentaciju izradio je i radove vodi Hrvatski restauratorski zavod (Marija Valjato Fabris, Drago Miletić). Zadatak je ne samo da se crkva obnovi za povremene liturgijske potrebe (budući da u Zrinu nema više katoličkog stanovništva, te se potrebe svode na prvu ili drugu nedjelju u mjesecu rujnu) nego da se unutar njezina prostora postavi stalna izložba o Zrinu i knezovima Zrinskim.
- 43 MILAN KRUHEK, Gvozdansko, kaštel Zrinskog srebra, Split, 2007.
- 44 Radove na plemićkom gradu Zrinu vodila je od 2004. do 2010. općina Dvor pod nadzorom Konzervatorskog odjela u Zagrebu. Simbolična sredstva koja je godišnje osiguravalo Ministarstvo kulture nisu bila dovoljna da se radova prihvati ozbiljan i vrstan izvođač i time racionalno utroše sredstva. Nakon promjene već nekoliko izvođača, radovi su prekinuti 2010. godine, a s posljednjim se izvođačem vodi sudski spor.
- Na Gvozdanskom od 2009. godine traje izrada fotogrametrijske dokumentacije zatečenog stanja (radove je pokrenuo i vodi Hrvatski restauratorski zavod). Sredstva da se izradi ugovorena dokumentacija osigurat će Ministarstvo kulture u idućih pet godina. S obzirom na takvu dinamiku financiranja, nakon dovršetka izrade dokumentacije mali su izgledi da počnu sustavni radovi na tom izuzetnom spomeniku kulture i izuzetnom povijesnom mjestu.
- 45 Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta, Zagreb, 2006.
- 46 DRAGO MILETIĆ, Župna crkva Blažene Djevice Marije u Gori, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22–23 (1996.–1997.), 127.
- 47 ZORISLAV HORVAT, Neke činjenice o cistercitskom samostanu i crkvi u Topuskom, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 13–14 (1996.–1997.), 121.
- 48 Radove koje financira Ministarstvo kulture vodi Hrvatski restauratorski zavod (Marija Valjato Fabris, Drago Miletić).
- 49 DRAGO MILETIĆ, Prijedlog za projekt Banovina – postojbina Babonića i Zrinskih, referat održan na međunarodnom hrvatsko-mađarskom znanstvenom skupu pod nazivom *Susreti dviju kultura*, u: *Obitelj Zrinskih u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, Zagreb, 2009. Taj je projekt predložen Sisačkomoslavačkoj županiji 2010. godine, koja ga je prihvatila i prilagođenog pod nazivom „Na granici carstava“ prosljedila na natječaj u sklopu IPA – Prekogranična suradnja, s ciljem „uspostavljanja osnovne turističke infrastrukture uz utvrde i povijesne gradove u pograničnom području“.
- 50 U sklopu projekta Sisačko-moslavačke županije „Procijeni i zaštititi rijeku Unu – u.N.A.“ koji se financira iz sredstava Europske unije, stručnjaci Državnog zavoda za zaštitu prirode i njihovi vanjski suradnici izradili su studiju inventarizacije flore i faune rijeke Une i priobalnog pojasa, u: *Studija inventarizacije flore i faune rijeke Une i priobalnog pojasa*, Sisak, 2009.

Summary

Drago Miletić, Marija Valjato Fabris

OLD TOWN IN KOSTAJNICA

CONSERVATION AND RESTORATION WORKS – FROM THE ONSET TO THE FINAL PRESENTATION

The Old Town in Kostajnica is located on a river island, and is the only such island in Croatia. Its development can be traced back to the 13th century, when the princes of Kostajnica had their seat there. With the disappearance of their kin in the early 14th century, the old town begun frequently changing owners, and with the fall of Bosnia in 1463 it became the major stronghold on the border with the Ottomans. Through treason, Kostajnica fell into Turkish hands in 1556 and remained under Turkish rule for the following 132 years.

The Old Town has a tripartite floor plan. Originally, the town was directly accessible through the bridge over the river or through the square tower ground floor. The ground floor was vaulted by a barrel ceiling, so on the side towards the river one could enter through a separate vehicular and pedestrian gate with a drawbridge, while the opposite inner part of the courtyard could be entered through a semicircular vehicular aisle cantilevered by a stone frame. The sentry post is located on the western side. Once the citizens liberated themselves from Turks, the old defensive wall got enhanced on both the inner and outer sides, and thus transformed into a powerful bulwark, a pentagonal tower got built in the western part of the town, and the southeast corner of the town got a strong battery tower.

The abolition of the military frontier in 1871 and the annexation of Bosnia and Herzegovina in 1878 resulted

in the Old Town's loss of its strategic importance. Once the military left, its modest and dilapidated areas got inhabited by the city's poor. In 1908 the City Hall launched the restoration initiative and executed the first works in order to enable effective maintenance of the Old Town. These efforts were interrupted by World War I, and the works from the 30-ies were unsatisfactorily performed and very limited. Systematic conservation–restoration works begun no sooner than the year 1966. The first conceptual design, drafted by the local government of Kostajnica, was unrealistic. Recognizing the impossibility of realizing the desire of city authorities, repair work started being systematically planned and executed, only to be interrupted by the Croatian War of Independence in 1991. Kostajnica suffered heavy damage in the war, and the works were resumed in 2003, after the re-integration of the island in Una into the Croatian territory. Works continued according to the somewhat altered preliminary design from 1982. Repair work was conducted constructively and on all the structures of the Old Town and the interior of the square and pentagonal towers was turned into an exhibiting space for the permanent collection related to the history of the Old Town.

KEYWORDS: *Hrvatska Kostajnica, Old Town, castle, tower, conservation, restoration, presentation*